

BEVEZETÉS

A REPÜLŐGÉP ABLAKÁBÓL ÓRÁK ÓTA NEM LÁTTAM MÁST, CSAK AZ azúrkék óceánt minden irányban. Megjelent a „FASTEN SAFETY BELT” – Kapcsolják be biztonsági öveiket! – kiírás, felkészültünk a leszállásra. Amint a 737-es ráállt a leszállópályára, az alattunk fekvő kicsiny szigeten tisztán láthattam a pusztítást. Barátommal és munkatársammal, Carl McDaniellel hosszú éveken át foglalkoztunk más kultúrák történelmével, főleg a „túlburjázott és elpusztult” társadalmak számos példájával, amely tipikusnak tűnik a mezőgazdaság felfedezése óta megjelent bonyolult emberi társadalmak körében. Egy évvel ezelőtt történt, hogy kezemben a New York Times egy rövid cikkével beléptem Carl laboratóriumába, és így szóltam: Nézd! Íme a mi Húsvét-szigetünk! A cikk címe „Egy mindenéből kiforgatott csendes-óceáni szigetlakó nép” volt.¹

CARLLAL ÉVEK ÓTA írtunk közösen tudományos cikkeket; jelenlegi projektünk célja a biológiai sokféleség és a terjeszkedő piacgazdaság konfliktusát bemutató ismeretterjesztő könyv megírása volt. Úgy tűnt, Nauru bolygónk sorsát szimbolizálja; feleségemmel, Lindával elindultunk, hogy ellenőrizzük, valóban így van-e. Az ausztráliai Brisbane-ből induló Air Nauru járat indulása először késett, majd a következő napra halasztották. Különböző pletykákat hallottunk: „Az Elnöknek kellett a gép, mert a holnapi partijára rengeteg rákot hozat” vagy „Hiányzik egy fontos alkatrész, de senki sem foglalkozik

azzal, hogy pótolják”. A modern világ embereinek általában a természeti népekre és konkrétan Naurura vonatkozó előítéletei gyors magyarázatot adtak az Air Nauru késlekedésére: telhetetlenség, lustaság. Egy órával később sikerült beszélünk az Air Nauru egyik pilótájának feleségével, aki elmondta, hogy a késés oka egy új-zélandi repülőtér leszállási rendszerének meghibásodása volt. Másnap pontosan a kitűzött időpontban felszálltunk.

KARÁCSONY ESTE ÉRTÜNK Naurura. A repülőtértől a Menen Szállóig vezető úton hemzsegték az autók, tele az ünnepekre siető, éneklő, nevető emberekkel. Elcsodálkoztunk azon, milyen jókedvűek. Azt hiszem, naivan arra számítottunk, hogy örökös búskomorságban élnek földjük pusztulása és sötét kilátásaik miatt. Bejelentkeztünk a sziget keleti oldalának lakónegyedében épült Menen Szállóba. Útikönyvünk figyelmeztetett arra, hogy a szolgáltatások, ha egyáltalán léteznek, alacsony színvonalúak. „Ha úgy látszik, senki sincs szolgálatban a recepciónál, nézzünk be a pult alá. Lehet, hogy ott alszik a portás.” Ez a Menen már a múlté: az új Menen Szállóban a kiszolgálás szakszerű, udvarias és gyors. Az épület új és elegáns, gyönyörű kilátással a korallzátonyra és mögötte az óceánra. Bedobtuk csomagjainkat a szobánkba, és elindultunk sétálni, hogy kinyújtóztassuk lábainkat a hosszú repülőút után. Bár az előző héten Ausztráliában túráztunk, Nauru fojtó hősege felkészületlenül ért. Alig moccant a levegő, amíg elhaladtunk a szállodába vezető tartálykocsik mellett, és a szigetet körbefutó szilárd burkolatú úton elindultunk a kereskedelmi negyed felé. Miután olvastunk néhány cikket „a Csendes-óceán leggazdagabb szigetéről”, meglepett, hogy a házak, amelyeket láttunk – bár bizonyára kényelmesek voltak, és megfelelték a trópusi klíma alatti igényeknek – nem voltak hivalkodóak. Elhaladtunk néhány kis étterem, egy iskola, majd egy temető mellett, ahol felfigyeltünk arra, hogy sok sírkő felirata milyen korai halálról tudósít. Átsétáltunk a kereskedelmi központra, majd a sziget belseje felé fordultunk egy úton, amely a foszfátfeldolgozó üzem mellett vezetett. A domb tetején jobbra fordultunk egy földútra, amely egyenesen a sziget Tetőnek nevezett központi fennsíkján lévő bányákhoz vitt.

Néhány évtizede elhagyott bányák mellett vezetett az utunk, és meglepődtünk, hogy a növényzet milyen nagy mértékben regenerálódott – az élet újra meghódította a törmeléket és a koralltűket, amelyek visszamaradtak a foszfátérc kitermelése után. A korallkibúvások repedéseiből, hasadékaiból kis fák nőttek ki hihetetlen szögökben. Az egykor holdbéli tájat kúszónövények, páfrányok, füvek, kis bokrok és méretes fák népesítették be. A forrásokban

felfrissített a burjánzó növényzet friss illata. Az ember számára járhatatlan területeken madarak énekeltek és röpdöstek, a bozótban apró állatok surrantak tova.

Az út szélén sörös- és húskonzerves dobozok heverték, kerekek, taligák, drótdarabok, üvegcserepek, műanyag vackok és a legkülönbébb csavart, görbült, rozsdás fémtárgyak – válogatott gyűjteménye mindannak, amit a civilizáció hozott Naurura. A sörösdobozok helyenként szétszóródtak, máshol kék Foster-kupacok vagy zöld Victoria Bitter-dombok emelkedtek. Láttunk néhány „Ne szemetelj!” és újrahasznosításra biztató táblát is. A sok szemét ellenére valóban sikerült az újrahasznosítás jelét is felfedeznünk: például egy nagy épület oldala mellett összepréselt alumíniumdobozok takaros csomagjait. Az újrahasznosító telep mellett volt Nauru szeméttlerakója. Egy teherautó húzott el mellettünk, be a szeméttlepre; nehéz gépek távoli hangjai adták tudunkra, hogy karácsony napja egyeseknek rendes munkanap.

Furcsa módon a szellő, amire egy ilyen kis szigeten számít az ember, aznap meg sem moccan. Utunk során a hőség egyre nyomasztóbbá vált, az út pora egyre zavaróbbá, a szeméttlelep szaga néha súlyosan megülte a levegőt. Az elhagyatott úton továbbhaladva elértünk a jelenleg is bányászott területre. Igazán lehangoló látvány volt, ami kétségtelenül pontosan megfelelt várakozásainknak. Zöld növényzetüktől megfosztott csupasz koralltűk meredeztek mindenfelé, amerre csak a szem ellátott. A távolban a Csendes-óceán közepső részének gyönyörű égszínkéék tükre éles ellentétben állt a Tető csúf, kopár holdbéli tájával. Próbáltuk elképzelni, hogyan nézhetett ki ez a vidék a bányászat megkezdése előtt: tomanofák, csavart- és kókuszpálmák, mandulafák ringatóztak a lágy egyenlítői szélben, madarak röpdöstek, rovarok zümmögtek a trópusi hőségben.

Visszagondoltunk a New York Times cikkére, amely idehozott minket, ebbe az ember alkotta, fojtogatóan forró pusztaságba. A Times szerint Nauru kalandja a globális kapitalizmussal azt eredményezte, hogy földjét kifosztották, kultúráját pedig szilánkokra zúzták. A foszfátban gazdag talaj nagy részét kitermelték és eladták a tengerentúlra; a nép belefulladt a nyugati fogyasztói társadalom legszélsőségesebb formájába. James Aingimea tiszteletes, a Naurui Gyülekezeti Egyház nyolcvannégy éves elöljárója így panaszodik: „Bárcsak sose fedeztük volna fel azt a foszfátot! Bárcsak Nauru olyan lenne, mint régen! Mikor még fák éltek itt. . . Minden gyönyörű zöld volt, friss kókuszt és kenyérgyümölcsöt ehattunk. Mikor látom, mi történt, sírnom kell.” A százéves nyugati uralom „lényegében eltörölte kulturális hagyományainkat” – mondja Maggie Jacob, naurui tanítónő.

Bár a foszfátüzlet évtizedeken keresztül évente több tízmillió dolláros hasznot hozott, nem világos, mennyi maradt ebből a nauruiak megélhetésére most, hogy a foszfátbányák szinte kimerültek. A kormányzat nem tesz közzé pénzügyi adatokat, de a New York Times cikke említ bukott befektetéseket: 12 millió USD vagy még több veszett oda egy nyolc amerikai által gerjesztett befektetési lázban; további 12 milliót buktak Ausztrália egyik legnevesebb befektetési jogászának tanácsára vásárolt bankjegyeken és hamis hitelleveleken; kétmilliót pedig egy sikertelen londoni musicalen – kérdéses, mi maradt a befektetési alapon, amit éveken keresztül a foszfát kifogyása utáni időkre tettek félre. A szigeten keresztüláramló hatalmas mennyiségű készpénz lehetővé tette a nauruiak számára, hogy jól éljenek munka nélkül, halból és gyümölcsből álló étrendjüket löncshússra, burgonyaszíromra, szózott marhahúskonzervre és sörre cseréljék. Ennek következtében a nauruiak elhízottak, a cukorbeteg aránya tekintetében a világ élvonalába tartoznak.

A felszínen igazoltnak láttuk a New York Times cikkét. A sziget fizikai tekintetben roncs, az emberek többsége túlsúlyos, nyilvánvaló a gazdagság: gyönyörű szálloda, modern házak és Land Roverek, kisteherautók, sportkocsik, motorkerékpárok és robogók mindenfelé. A cikkel ellentétben azonban az emberek elégedettnek tűntek, tették a dolgukat, mintha szó sem lenne válságról. Egy régi naurui mondás: „A holnap majd gondoskodik magáról” – utal arra a meggyőződésre, ami magyarázhatja ezt a viselkedést. Nekem mégis furcsának tűnt a dolog. Ez a kis sziget csupán 21 négyzetkilométer: a pusztítás szembeötlő. Az öregek, mint például James Aingimea, látják és panaszozzák, ami a szigettel és kultúrájával történik, a bányászatot és pusztító következményeit mégis tűri a nép – ha nem egyenesen ünnepli!

Első pillantásra Nauru csupán újabb kristálytisztá példája a rövidlátó tévedésnek, amely könnyen elkerülhető lett volna. Bolygónk egészéhez hasonlóan Nauru sorsát is a telhetetlenség, a korrupció és a rövidlátás pecsételte meg. A probléma és megoldása nyilvánvalónak tűnik: mikor rádöbbenünk ökoszisztéma-pusztításunk és az emberi élethez szükséges erőforrások telhetetlen fogyasztásának esztelen voltára, készek leszünk megváltoztatni viselkedésünket, és elindulunk a fenntarthatóság útján. A valóságban azonban az esztelenség marad a döntő szó. Hogy miért van ez így, és miért Nauru az az ablak, melyen át megtekinthetjük a pusztulásba vivő globális folyamatokat – ezt szeretnénk elmondani.

Minél többet olvastunk Naururól, Carllal együtt annál inkább megértettük, hogy a Times-cikkben bemutatott eset nem kivétel: ez a szabály. Nauru története mindannyiunk története. A naurui foszfátbányászat kiváló pél-

BEVEZETÉS ■ 19

dázata annak, hogy mivé teszi a piacgazdaság Földünket. Az első emberek több mint 2000 éve érkeztek Naurura, és az idők során kialakítottak egy olyan fenntartható kultúrát és nyelvet, amely semmi máshoz nem hasonlított. 1798-ban egy nyugati bálnavadászhajó tévedt Naurura, melynek kapitánya elnevezte Kellemes szigetnek. A kiterjedt kókuszligetek lehetőséget adtak a koprakereskedelemre*; a németek bekapcsolták Naurut a nyugati világ érdekkörébe. A Föld egyik leggazdagabb foszfátlelőhelyének felfedezése világhírt hozott Naurunak. A foszfátbányászat első hatvan éve alatt Nauru kultúráját bekebelezte a Nyugat: kereszténység, első világháború, a Népszövetség gyámsága, második világháború, kitelepítés a japán megszállás alatt, ENSZ-gyámság. Mire az 1968-as év meghozta a függetlenséget, a foszfátbányászatból származó anyagi jólét megtette a magáét: a gyökeresen megváltozott, a fantasztikus pénzbeli gazdagság ígéretével megvesztegetett naurui kultúra az emberi jólét biztosítására hosszú távon képtelen, a tartós fennmaradást megteremteni nem képes globális piacgazdaság résztvevője lett. Alig egy évszázad alatt az egykor önfenntartó kultúrának otthont adó sziget tönkrebányászott, hajdani biológiai sokféleségétől megfosztott pusztasággá vált, amelynek tízezer lakosa már a puszta létfenntartás tekintetében is teljes mértékben a külvilágra utalt. Nauru nagyszerűen rávilágít a globális piacgazdaság pusztulásba vezető útjára.

A jövő megtervezése, úgy tűnik, nem tartozik az emberiség uralkodó jellemvonásai közé. A mezőgazdaság előtti társadalmakat a máról holnapra élés jellemzi. Az ősi naurui mondás – a holnap majd gondoskodik magáról – tulajdonképpen igaz: Nauru történetének legnagyobb részében a holnap valóban gondoskodott magáról. A modern Nauru ironikus vonásainak egyike, hogy az erőforrás-hasznosítás nyugati fogalmának büvkörében a sziget elpusztítása csak a mai igényeket fedezi a jövőbeli lakhatóság feláldozása árán. Külső szemlélőkként Lindával úgy találtuk, hogy a nauruiak nem foglalkoznak sötét kilátásaikkal. Utunk talán legnyugtalanítóbb kérdését ez vetette fel. Ha azok az emberek, akik szembetűnően kétségbeejtő helyzetben vannak, mert természetes környezetüket az erőforrások kizsárolása szinte teljes mértékben elpusztította, nem törődnek az egésszel, milyen reményünk lehet arra, hogy a világ többi lakosának figyelmét ráirányítsuk a körülöttük zajló rejtettebb, de ugyanennyire pusztító hatású tevékenységekre?

*kopra: szárított kókuszbel

SZÁMOS ÍRÓ ÉS TUDÓS leírta már a napnál is világosabban: technikai kultúránk globális piacgazdasága robbanásszerű népesség- és fogyasztásnövekedést tett lehetővé, ami nem tartható fenn. Az ember tevékenysége alapjaiban változtatja meg a szárazföldeket, a tengereket és a levegőt – mindezek együtt a biológiai sokféleség hatodik tömeges pusztulását okozzák az utolsó 600 millió évben. Civilizációnk éppen azt pusztítja el, ami lehetővé teszi az emberi létet. Kultúránk válasza mégis ugyanaz. Miért?

Carl és én jó darabig birkóztunk ezzel a kérdéssel. Paul és Anne Ehrlich A tudomány és a józan ész megcsalásában (*Betrayal of Science and Reason*)² megállapították, mit tudunk és mit nem a kritikus és sokat vitatott környezeti problémák kapcsán. Ehrlichék szigorú logikával és tudományos megalapozottsággal szálltak szembe azokkal az érvelésekkel, amelyek – tudva vagy anélkül – hiányos vagy téves információk alapján ködösítik az előttünk álló vitathatatlanul hatalmas kihívást, amelynek összetevői a túlnépesedés, az élelmiszerek és az élettelen erőforrások korlátossága, a biológiai sokféleség veszélyeztetettsége, a légkör és az éghajlat változásai és a mérgező anyagok felbukkanása mindenütt. A könyv egyik ismertetője szerint „Ehrlichék nem a tűzzel, a füsttel küzdenek”. Ez az állítás meglepett bennünket. Rádöbbenünk, hogy saját kultúránk, akárcsak Nauru, miért volt képtelen megfelelni az Ehrlichék által oly remekül bemutatott kihívásoknak. A tények, a logika, a tudomány fontos és szükséges, de kevés. A tűz – hiedelmeink és az ezeket körülvevő mítoszok – határozza meg utunkat. Egy kultúrát történetei, hiedelmei, értékei, etikája, viselkedése és tettei összessége irányít. Egy dolog észérvekkel bebizonyítani, hogy kultúránkat felmérhetetlen veszélyek fenyegetik; kultúránk útját megváltoztatni teljesen más feladat – de éppen ezt kell megoldanunk.

A GLOBÁLIS PIACGAZDASÁG sikerei lenyűgözőek. Több ember több dolgot birtokol és magasabb életszínvonalon él, mint korábban bármikor. A fejlett országok lakói tovább élnek, és élvezik az elmúlt néhány évszázad tudományos forradalmának eredményeire épülő technikai újítások tömkelegét. A természet- és társadalomtudományok mondanivalója azonban más: az emberiség jelenlegi létszáma és életmódja nem lehet tartós. Ezt az absztrakt üzenetet nem erősítik meg rövid távú negatív visszacsatolások, amelyek azonnali javító tettekben gyümölcsoznanának. Ezen üzenet megértése rendkívül bonyolult a modern kor legtöbb embere számára, mivel fizikailag és érzelmi-
leg kivontuk magunkat abból a szélesebb biológiai világból, amelytől pusztá-

létünk százszázalékosan függ. Így aztán nem vagyunk tudatában annak, hogy milyen szörnyű következményekkel jár majd az a tömeges kihalás, amit mi idézünk elő. Több szerző rámutat, hogy a Húsvét-szigetek lakói, a sumérok vagy a maják – hogy csak néhány példát említsünk – nem vették észre az egyik nemzedéktől a másikig bekövetkező biológiai szegényedést, amely végül bonyolult társadalmak összeomlásához vezetett. Hogyan hiányolhatnánk azt, amit sohasem láttunk? Észak-Amerika lakosainak miért hiányoznának az állati élettől nyüzsgő végtelen őserdők, amelyek az első európai partraszállókat fogadták? Amerika európaiakat megelőző őslakosai vajon tudatában voltak-e, hogy eltűntek a síksági tevék, óriás övesállatok, hangyászok, lajhárok és mammutok, amelyek itt éltek, mikor az első emberek 10 000 évvel ezelőtt megérkeztek?

Linda és én meglepve láttuk Naurun a természet szívósságát, ahogyan a növények és állatok újra birtokba vették a Tetőt. Pedig ez csupán megerősíti azt, amit gondos megfigyelők írtak az emberi tevékenység következményeiről. Nagyképűség azt hinnünk, hogy „mi tesszük tönkre a Földet”. A Föld remekül megvolt emberek nélkül, és remekül meglesz azután is, hogy mi eltűntünk. Az emberiség az éghajlat megváltoztatásával vagy az élőhelyek tönkretételével csökkentheti a biológiai sokféleséget, ám a Föld már elszenvedett hasonló csapásokat, és 10–20 millió év alatt mindig meggyógyult. A bolygónkon okozott környezeti károk többsége minden bizonnyal visszafordítható – csak olyan időléptékben, ami számunkra értelmetlenné teszi: már nem lesz ember, aki láthatja.

NAURU TÖRTÉNETE A HATALOM, a kizsákmányolás, a telhetetlenség és a jövő rövid távú haszonért való kiárusításának története. Saját múltunk története, ami könnyen lehet, hogy jövőnk története is. A nauruiak megtanulták a nyugatiaktól a globális piacgazdaság játékeit, és kijátszották lapjaikat. Tragikus történetük ablak, amelyen át megláthatjuk, hogy kultúránk tüze hogyan égeti fel saját útját. Nauru – és a világban elszórt számos más kultúra – története rávilágít kulturális hiedelmeink számos csapdájára és azokra az utakra, melyeket kijelölnek. Ezen utak vége – amennyire természettudományos ismereteink fényében láthatjuk – úgy tűnik, katasztrófa lesz. Könyvünk tényfeltárása és a milliárdnyi hasonló történet – reményeink szerint – elegendő lesz egy új világnézet életre hívásához, amely gyökeres változásokat hoz életmódunkban. Máskülönben csontig lepusztítjuk civilizációnkat, sőt a csontokat is tűzre vetjük.